

Andreas Thier, *Steuergesetzgebung und Verfassung in der konstitutionellen Monarchie. Staatssteuerreformen in Preußen 1871-1893*. Ius Commune. Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Europäische Rechtsgeschichte in Frankfurt am Main. Sonderhefte: Studien zur Europäischen Rechtsgeschichte 119, Vittorio Klostermann, Frankfurt/M 1999, s. XXVIII + 1047.

Potężna nie tylko rozmiarami książka, napisana w seminarium Petera Landaua na Uniwersytecie w Monachium, podejmuje temat trudny i ważny. Ustawodawstwo podatkowe stanowi bowiem istotny składnik nowoczesnego państwa. Wgląd w nie ułatwia poznawanie powikłanych relacji między strukturami władzy a praktyką administracyjną; pozwala lepiej widzieć wzajemne powiązania między monarchią a parlamentem oraz stopień identyfikowania się obywateli z państwem. Książka należy do tych monografii, których nie czyta się od początku do końca, a w każdym razie nie czyta dla przyjemności, ale które trzeba posiadać na podręcznym regale, by sprawdzać, porównywać, szukać ilustracji; jest ona kopalnią wiadomości, przytłacza erudycją. Trzeba zresztą przyznać, że autor stara się zmniejszyć dolegliwość lektury: liczne tabele, komentarz do spisu treści, chronologiczny zestaw najważniejszych faktów, podsumowanie kolejnych ważniejszych wątków, niezbędne indeksy z pewnością przydadzą wywodom komunikatywności.

Autor stawia pytanie o rozmiar samodzielności i zdolności rozwoju niemieckiej monarchii konstytucyjnej. Uważa swój tekst za ważny głos w toczącej się od dawna dyskusji o historii drugiego cesarstwa w Niemczech. Przeciwwstawia się on zarówno temu nurtowi w historiografii swojego kraju, który traktował ścieranie się monarchy z parlamentem jako przeciwieństwo między monarchią a demokracją, a zarazem jako drogę prowadzącą od monarchii konstytucyjnej do parlamentarnej, jak i temu, który opowiadał się za globalnym ujmowaniem społeczeństwa, gospodarki i ustroju w Niemczech, widząc w cesarstwie strukturę, usytuowaną między dyktaturą w stylu bonapartyzmu a stanem „autorytarnej polikracji bez koordynacji” (Wehler). Opowiada się za obrazem „społecznym”, ale przy tym nie chce tracić z pola widzenia owej dynamiki, która cechuje emancypacyjne tendencje w niemieckim społeczeństwie schyłku XIX w. Traktuje ustawodawstwo podatkowe w Prusach jako oczyszczanie pola pod przygotowywany BGB. Oczywiście zdaje sobie sprawę z wielowarstwowości ustroju Rzeszy; dochodzi do wniosku, że badanie Prus to nieuniknione studiowanie dziejów Rzeszy, że niema studiów nad Rzeszą bez pochylania się nad historią Prus. Podkreśla – może przesadnie, że rzetelne badania nad odrębnością ustroju Prus kończą się w zasadzie na latach 1862-1866.

Andreas Thier stawia sobie za cel wzbogacenie dyskusji o cesarstwie przez poddanie szczegółowej analizie historii pruskiego ustawodawstwa podatkowego. Ujmuje je jako ważny kompleks historii ustroju i prawa Prus. Badanie ustawodawstwa podatkowego ma umożliwić wyświetlenie etapów i meandrów rozwoju ustroju Prus w zjednoczonej Rzeszy. Podkreśla konsekwentnie, że historia finansów i ładu podatkowego – różna w Rzeszy i w największym wchodzącym w jej obręb kraju – najlepiej odzwierciedla to, w czym centrum upodabniało się i zarazem różniło od poszczególnych krajów. Autor stawia tezę – i czyni to przekonująco – że model ustawodawstwa w pruskiej monarchii konstytucyjnej stanowi „system ruchomy”, mało odporny na gospodarcze i społeczno-polityczne fluktuacje.

Książka – oparta na imponującym materiale źródłowym: m.in. na diariuszach i uchwałach pruskiego landtagu, na bogatych zasobach poszczególnych resortów, kancelarii Rzeszy, gabinetu cywilnego króla, na pismach politycznych przywódców – dzieli się na dwie części (z których każda liczy przynajmniej po 450 stron). W pierwszej otrzymujemy drobiazgowy obraz długiego procesu, który wiódł od marazmu w ustroju Prus połowy stulecia po wielkie reformy z lat 1890 i 1893, w drugiej zawarto wnikliwe analizy oddziaływania reformy podatkowej na budżet i prawo wyborcze. Myśl przewodnia wykładu brzmi: o ile w latach 1878-1883 pruskie ustawodawstwo podatkowe ściśle podporządkowane było polityce Bismarcka, o tyle w latach 1890-1893

zaznacza się ono wpływami izby posłów, w szczególności zaś oddziaływaniem wielkiej osobowości kanclerza Michaelisa. Istotą pruskiej historii ustroju był dualizm „budżetowy” parlamentu i rządu, trwający właściwie już od 1866 r. Właśnie w ustawach z 1872/3 i z 1880 r. znalazły najbardziej pełne odzwierciedlenie siła napędowa polityki budżetowej i jej wpływ na rozwój prawa podatkowego. W następnych latach ustawodawstwo podatkowe zaczęło stopniowo uwalniać się z tego gorsetu, czego potwierdzeniem stały się ustawy z 1883/4 i 1891 r. Parlament pruski, który zrazu uznawał się za organ represyjnej kontroli finansowej i gwaranta praw podatników, stał się instancją, w której grupy różnych socjalnych interesów znalazły równowagę. Na mocy ustawy z 1893 r. przywrócona została zasada wzajemnej korelacji między prawem wyborczym a wysokością płaconego podatku. Było to możliwe, ponieważ rządzący nie kwestionowali podstaw społecznego ładu w państwie. Krucho i wątpliwa teza nie osłabia wrażenia, jakie sprawia lektura książki, której wartość poznawcza tkwi nie tylko w warstwie faktograficznej, ale i w umiejętnym stawianiu badawczych pytań. Praca Thiera potwierdza wysoki poziom prac doktorskich w Niemczech.

HENRYK OLSZEWSKI (Poznań)

Ryszard Skarżyński, *Konserwatyzm. Zarys dziejów filozofii politycznej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 1998, ss. 366.

Konserwatyzm odegrał niepoślednią rolę w dziejach filozofii i myśli politycznej od XVIII w. Jego znaczenie i wpływ można dostrzec również we współczesnym świecie, choć nie są one tak silne jak liberalizm, z którym obecnie więcej łączy niż dzieli konserwatyzm. Długa historia konserwatyzmu stanowi wystarczający powód – niezależnie od innych przesłanek – prowadzenia badań naukowych nad jego założeniami i przejawami. Co prawda zainteresowanie naukowe konserwatyzmem datuje się od początków bieżącego stulecia (pojawily się wtedy pierwsze próby określenia tego prądu politycznego, m.in. przez H. Cecila i K. Mannheim), lecz dopiero od lat 70. zaczęły mnożyć się na Zachodzie publikacje na ten temat (niekiedy nader kontrowersyjne, jak np. publikacje G.-K. Kaltenbrunnera czy A. Mohlera). Następne lata przyniosły tam dalszy rozwój literatury naukowej o konserwatyzmie. Obecnie bibliografia tego zagadnienia jest już bardzo obszerna. Znacznie skromniej przedstawia się ona w Polsce, choć również w naszym kraju powstały rozprawy będące doniosłymi osiągnięciami naukowymi w badaniach nad konserwatyzmem. Nie dotyczyły one jednak całości tej problematyki, lecz tylko jej fragmentów. Zainteresowanie naukowe polskich autorów wzbudził zwłaszcza niemiecki konserwatyzm XIX i XX w. (H. Olszewski, A. Wolff-Powęska, M. Maciejewski). Co się tyczy polskiego konserwatyzmu, to dopiero niedawno ukazała się drukiem jego synteza pióra krakowskiego historyka Bogdana Szlachty, którą poprzedziły nieliczne zresztą inne publikacje różnych autorów (m.in. M. Króla), przede wszystkim na temat galicyjskiego konserwatyzmu.

Dobrze się zatem stało, że wreszcie pojawiła się w Polsce rodzima monografia konserwatyzmu od jego narodzin po czasy współczesne. Nie obejmuje ona jednak problematyki konserwatyzmu w naszym kraju, którego twórcy wnieśli również pewien wkład w rozwój tej ideologii. W tej kwestii spierałbym się z autorem omawianej książki, profesorem Uniwersytetu w Białymstoku, Ryszardem Skarżyńskim, który jest odmiennego zdania o polskim konserwatyzmie. Skarżyński dał się już poznać jako badacz filozofii politycznej Hannah Arendt i Carla Schmitta, ordoliberalizmu oraz myśli politycznej niemieckiej emigracji w okresie hitlerowskim. Naj-